

AZ IDÉZÉS MINT ADAPTÍV TEVÉKENYSÉG. IDÉZÉS A TUDOMÁNYOS DISKURZUSBAN

Csontos Nóra

csontosnora@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.4.51

Absztrakt

A tanulmány a funkcionális kognitív szemantika és a pragmatika mint szemléletmód együttes érvényesítésével az idézést mint egy meglévő és nyelvileg reprezentált esemény újrakonstruálását értelmezi. Ebben az elméleti keretben az idéző adaptív tevékenységét előtérbe helyezve, az újrakonstruálás folyamatát és jelentőségét a tudományos diskurzusban vizsgálja abból a célból, hogy szemléltesse, miként találkozik a befogadó az idézetként funkcionáló szövegrész-szel a közös figyelmi jelenetként megvalósuló idézésben. A tanulmány az idézésnek a diskurzusvilághoz való hozzájárulására, a tudományos diskurzusban történő funkcionálására kíván rákérdezni; azt kívánja bemutatni, hogy a tudományos közlésben az idéző miként valósítja meg az eredeti diskurzus hozzáférhetővé tételét, és miként befolyásolhatja a beágyazódó diskurzus megértését és értelmezését.

Kulcsszavak

idézés, tudományos diskurzus, újrakonstruálás, adaptív tevékenység, tudománykommunikáció

QUOTING AS ADAPTIVE ACTIVITY. QUOTING IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Nóra Csonotos

Abstract

The paper combines cognitive semantic analysis with a pragmatic perspective to argue for an interpretation of quoting as the re-construal of a linguistically represented event. More specifically, the study focuses on the adaptive activity of the quoting person as reflected in quotes. It investigates the process and significance of re-construal in scientific discourse to illustrate the encounter of the recipient and the text functioning as quote in common attention scene. Specifically, the paper asks questions about the contribution of quotation to discourse-world and its functioning in scientific discourse. The aim of the study is to explore how the quoting person can use quotes to provide access to the original discourse, and how she can also influence the comprehension and interpretation of the embedded discourse.

Keywords

quotation, scientific discourse, re-construal, adaptive activity, science communication

AZ IDÉZÉS MINT ADAPTÍV TEVÉKENYSÉG. IDÉZÉS A TUDOMÁNYOS DISKURZUSBAN¹

Csontos Nóra

1. Bevezetés

A tanulmány a funkcionális kognitív szemantika (Tolcsvai Nagy 2010, 2017) és a pragmatika mint szemléletmód (Verschueren 1999, Tátrai 2011, 2017) együttes érvényesítésével a közös figyelmi jelenetben megvalósuló idézést mint egy meglévő és nyelvileg reprezentált esemény újrakonstruálását értelmezi (vö. Csontos 2012, 2016). Az idéző adaptív tevékenységét előtérbe helyezve, az újrakonstruálás folyamatát és jelentőségét vizsgálja abból a célból, hogy szemléltesse, a tudományos diskurzusokban miként találkozhat a befogadó a közös figyelmi jelenetként megvalósuló idézésben az idézetként funkcionáló szövegrésszel, miközben megérti és értelmezi azt. Ehhez kapcsolódva arra kérdez rá, hogy a tudományos diskurzusokban idézetként létező szövegrészek megőrzik-e, illetve milyen fokon őrzik meg önmaguk létét, ezáltal miként járulhatnak hozzá az aktuális szöveg jelentéséhez.

A kutatás az idézést az intertextualitás prototipikus eseteként értelmezi. A tudományos diskurzus konvencionalizálódott jellemzője miatt azokkal az egy megnyilatkozóhoz köthető idézésekkel foglalkozik, amelyekben a perspektivizáció (vö. Sanders–Spooren 1997: 86–95, Tátrai–Csontos 2009, Tátrai 2011: 34–35) explicitté válik, feltételezve, hogy más esetek a plágium jelenségébe sorolhatók. Az ekképp értelmezett idézések az explicités eltérő fokozataival jellemezhetők. Az idézés ezáltal egy egyenesen képzelhető el, amelynek egyik végpontján a maguk teljességében megjelenő idézések találhatók, tehát azok, amelyekben az eredeti diskurzus kontextusa, az idéző tevékenység és az idézet is expliciten megjelenik, továbbá a perspektivizáció tényét az idézetben alkalmazott írásjel (idézőjel) is felismerhetővé teszi. A másik végpontot azok az idézések képezhetik, amelyekben az idézet mellett, amely akár az eredeti diskurzus propozicionális tartalmát közvetíti, az idéző tevékenységet egy hivatkozás jeleníti meg. A két végpont között pedig az idéző tevékenységet és az idézetet különböző módon és mértékben megjelenítő idézések helyezkednek el.

Az alapvetően elméleti tanulmány a megállapításai megtételéhez írott nyelvi tudományos diskurzusokat elemzett. A vizsgált anyag egyaránt tartalmazott reál- és humántudományokba sorolható tanulmányokat. Elsősorban tudományos folyóiratok (*Magyar Nyelvőr*, *Literatura*, *Helikon*, *Magyar Orvosi Nyelv*, *Történelmi Szemle*, *Természet Világa*, *Fizikai Szemle*) tanulmányaiban található idézésekre koncentrált. Mindegyik folyóirat esetében az utóbbi 10

¹ Köszönöm névtelen lektorom értékes javaslatait, észrevételeit. A tanulmány az OTKA K 129040 pályázat támogatásával készült.

évfolyam legalább 2-2 tanulmányát elemezte. Ezenkívül egyetemi² tankönyvek idézéseit is vizsgálta. Az elemzés után a gazdag tényanyag miatt a tanulmánynak számolnia kellett azzal, hogy jelen esetben csupán kérdésfelvetésekre koncentrálhat, a vizsgált anyagból kirajzolódó tendenciákat rögzítheti, amelyek alátámasztására a korpusz példáit használja. A tanulmány előzetes felvetései a következők voltak: (a) Az újrakonstruálás úgy megy végbe, hogy az aktuális megnyilatkozó különböző fokon, de explicitté teszi, hogy kihez tartozik az idézett diskurzus vagy annak egy részlete. (b) Az idéző részben a figyelemirányítás műveletét elvégző deiktikus nyelvi elem leginkább az *azt/ezt*, mert ezek magára az idézetre irányítják a figyelmet. (c) Az idéző részt eltérő metapragmatikai tudatosság jellemzi. Ez azzal kapcsolható össze, hogy az aktuális megnyilatkozó milyen mértékben kívánja beágyazni az idézetet a tudományos diskurzusba. (d) Az idézés funkciója alapvetően kettős természetű a tudományos diskurzusban: egyfelől az idézett diskurzus(részlet) előtérbe helyezésével egy új információ működésbe hozása, másfelől egy, a szövegegész szempontjából releváns információ alátámasztása. Előbbi esetet leginkább az egyenes idézési mód valósítja meg, utóbbit viszont az idéző dominánsabb értelmezői, újrakonstruáló, adaptív tevékenysége jellemzi, amely egyrészt a szabad függő idézési módnak ad teret, másrészt alacsonyabb kifejtettségű idézéseket eredményez.

Az idézésnek a tudományos diskurzusban történő vizsgálatához a tanulmány az idézés újrakonstruálásként történő értelmezése után (2.) annak folyamatát és jelentőségét először az idéző részre koncentrálni elemzi (2.1.). Az elsődleges figura megalkotásának vizsgálata után (2.1.1.) az ahhoz képest másodlagos figurának tekinthető deiktikus nyelvi elemre fókuszál (2.1.2.). Ezután azt mutatja be, hogy az idézet hozzáférhetővé tétele során miként jelenhet meg a KÖZLÉS aktusára való reflektálás (2.1.3.). Majd azt elemzi, miként válik felismerhetővé a perspektivizáció ténye, a korábban vizsgált tényezők mennyire és miként válhatnak explicitté, ehhez kapcsolódóan milyen fokú metapragmatikai tudatosság jellemezheti az idézést (2.2.). Ezután az idéző adaptív tevékenységét az idézet megalkotásának folyamatára kiterjesztve azt szemlélteti, milyen perspektívából alkothatja meg az idéző az idézetként funkcionáló szövegrészt (2.3.). Végül az idézésben működő, az idézet befogadását meghatározó figyelemirányítás előtérbe helyezésével a tudományos diskurzusokba ágyazódó idézések feldolgozási folyamatára, illetve az idézetnek a szöveghez való hozzájárulására reflektál (3.).

2. Az idézés mint újrakonstruálás

Az idézés esetében nem csupán egy esemény, hanem egy nyelvileg megkonstruált esemény feldolgozása és fogalmi megalkotása történik (Langacker 2008: 55, Tolcsvai Nagy 2010: 31–31). Az idézés létrehozásánál a szövegalkotó a nyelvi reprezentációt feldolgozza, majd az így létrehozott diskurzust, illetve annak egy részletét az idézés nyelvi lehetőségén keresztül hozzáférhetővé teszi mások számára. Az idézés megalkotásakor az idéző interpretálónak válik, aki kiszakítva az eredeti kontextusából a feldolgozott és az idézésre előkészített szövegrészt, azt új, általa megalkotott kontextusba helyezi át. Idézéskor tehát nem csupán egy esemény konstruálása történik, hanem *újrakonstruálás*: egy, a feldolgozás, az értelmezés által létező szöveg idézetként való újraalkotása, *újrakontextuálás*, amely során „jelentéseltolódás mehet végbe a kontextus megváltoztatása következtében” (Fehér M. 2008: 32, Gadamer 1984: 325, Ong 1998: 149). A jelentéseltolódás ugyanakkor fokozat kérdése. Az idézés megalkotása során az idéző az idézésre szánt és az adott diskurzussal, valamint a befogadóval diszkurzív viszonyba kerülve folyamatos döntéseket hoz arról, hogy az eredeti diskurzus tartalma közül mit, hogyan

² A közoktatásban és az egyetemi oktatásban használt tankönyvek idézés szempontjából eltérést mutatnak. Az egyetemi tankönyvekben (jegyzetekben) az idézés – funkcionális okok miatt – dominánsabban megjelenik, ezért kutatásomat ezek vizsgálatára korlátoztam.

és milyen mértékben rögzít, tesz explicitté, és ezt milyen perspektívából teszi elérhetővé. Ezáltal eltérő fokon válhat explicitté az idéző tevékenységre történő reflektálás, de mindemellett az eredeti diskurzus vagy annak egy részlete is eltérő mértékben és az eredeti kontextusában funkcionáló jelentéséhez képest módosult, de sokkal inkább az adott diskurzushoz igazított, adaptált, aktualizált jelentésben jelenhet meg. Mindezzel együtt az eredeti diskurzus más részeire irányul a figyelem, az adott diskurzusba történő beágyazódása eltérő fokúvá válhat, valamint ez az eljárás az idézési módok mintázataira is hatással van. Az idéző adaptív tevékenysége tehát nem csupán – az intertextualitás lehetőségét kihasználva – az idézetnek az adott diskurzusba történő bevonására, hanem annak minőségére és módjára is kiterjed.

2.1. Az idéző rész megalkotása

Az idéző tevékenység egy már nyelvileg megalkotott eseményt vagy annak egy részletét teszi mások számára is hozzáférhetővé. E tevékenység az idéző rész által válhat explicitté. Az idéző rész összetevői, a figurák és a köztük levő temporális viszony megteremtése nem függetleníthető magától az idézettől, de konstruálásuk során az idéző tevékenysége működésbe lép.

2.1.1. Az elsődleges figura megalkotása

Az idéző rész *elsődleges figurája (trajektora)* (Tolcsvai Nagy 2017: 320–322) az az entitás, akihez az idézésre szánt diskurzus létrehozásának aktusa kapcsolható.

- (1a) Bár – mint már jeleztem – Kazinczy azt vallja: „Az író, midőn főbb okok lebegnek előtte, elhagyja a grammatika törvényeit” (Levél Pápay Sámuelnek, 1818. máj. 31.) (Szathmári 2009: 154)
- (1b) A szaknyelv kellő fejlesztésének hiányában ez a jelenség a magyar szaknyelvek eltűnéséhez vezethet, és ez további folyamatokat indíthat el: „Ha a szaknyelvek nem művelhetők anyanyelven, akkor megindulhat a teljes kommunikációs rendszer bomlása [...]” (Balázs 2004: 28) (Putz 2008: 82)
- (1c) A Rétorika III. könyvének 2. fejezete éppenséggel azt állítja, hogy „mindenki metaforákkal társalog” (1982: 176) (Kemény 1999: 123)
- (1d) A kognitivisták azt vallják, hogy a metafora tükrözi az ember megismerési, valamint gondolkodási folyamatait [...] (Lakoff, Johnson 1981; Lakoff, Turner 1989) (Banczerowski 1999: 80)

Az (1a–d) példából látható, hogy az idéző rész elsődleges figuráinak megnevezései (*Kazinczy*, *Balázs*, *Rétorika III. könyvének 2. fejezete*, *a kognitivisták*) annak eredménye, hogy a szövegalkotó az eredeti, idézni kívánt szövegrész feldolgozása során az adott diskurzust egy egy vagy több megnyilatkozóhoz képes kötni; képes a már nyelvileg reprezentált eseménnyel kapcsolatban feldolgozni, kinek a perspektívájából konstruálódott meg a megidézni kívánt diskurzus. De az (1a–d) példák arra is felhívják a figyelmet, hogy a tudományos szövegekben az elsődleges figura az idéző konstruálási folyamatának eredményeképpen más módon, illetve különböző fokozatokban válhat explicitté. Amíg az (1a–b)-ben az idéző rész főnévi megnevezései valóban azt teszik explicitté, akihez az idézet tartozik, addig az (1c–d)-ben az ugyancsak főnévi megnevezések metonimikusan képviselik ezeket a személyeket. A *Rétorika III. könyvének 2. fejezete*, illetve *a kognitivisták* nyelvileg nem az eredeti diskurzust létrehozó személyt, hanem az ahhoz/azokhoz köthető, a tudományos szöveg szempontjából releváns információt állítják a figyelem előterébe. Ezek a főnévi megnevezések metonimiaként képviselik az idézet „forrásait”, de mindeközben az idézőnek az aktuális diskurzus jelentéséhez hozzájáruló értelmezési folyamataira, az adott kontextushoz történő adaptív műveleteire is felhívják a figyelmet. Az (1a–b) között is különbséget lehet tenni a figyelem irányításának szem-

pontjából. Az (1a)-ban ugyanis az elsődleges figura – azáltal, hogy *Kazinczy* neve az idéző részben kap nyelvi kifejtést – jobban a figyelem előterébe kerül, mint az (1b)-ben, ahol csak a hivatkozás feloldásával lehet azonosítani azt, kihez tartozik az idézet.

2.1.2. A másodlagos figura megalkotása

Az idéző részben a deiktikus nyelvi elemmel reprezentált figura *másodlagosnak* (*landmarknak*; Tolcsvai Nagy 2017: 320–322) tekinthető abban az értelemben, hogy hozzá képest kerül a figyelem előterébe az elsődleges figura. Az *azt*, *ezt*, de emellett más mutató névmások is (pl. *ezt*, *így*, *úgy*, *ekképp*, *akképp* stb.) meglétét is egyfelől az idézet teremti meg, mert az idézetre történő rámutatás megvalósítása során a *diskurzusdeixis* (Levinson 1983: 54–55, 85–89, Marmaridou 2000: 93–96, Tátrai 2011: 121, 142–144) funkcióját betöltő deiktikus nyelvi elemek – a diskurzus bizonyos részére történő reflektálásból adódóan szükségszerűen – az idézetre utalnak, értelmezésüket az idézet feldolgozásával lehet megtenni. Másfelől viszont ezen mutató névmások alkalmazása – az elsődleges figura megalkotásának módjától eltérően – nem az eredeti diskurzus egy elemének, hanem az eredeti diskurzus egészének feldolgozó és az idéző diskurzusalakító eljárásából fakad. A sajátos funkciómegoszlást mutató veláris-palatális mutató névmások mint a *diskurzusdeixis* funkcióját elvégző nyelvi elemek az általuk aktivált metaforikus jelentésképzéssel egyrészt a diskurzus szerveződését teszik reflexió tárgyává, másrészt – amennyiben arra mód nyílik³ – a szövegalkotótól való TÁVOLSÁG-ot, illetve a hozzá képest értelmezhető KÖZELSÉG-et is kifejezik (vö. Tátrai 2011: 145). Ezekben a nyelvi elemekben tehát az idéző aktív, figyelemirányítói tevékenysége reprezentálódik, kifejezésre juttatva azon döntéseit, hogy mennyire kívánja az adott diskurzust a szövegvilág részévé tenni, illetve miként kívánja a figyelmet az idézetre irányítani.

A tudományos szövegek idézéseiben a fentebb felsorolt nyelvi lehetőségek közül az *így*, *úgy*, *azt* jelenik meg leginkább. A három mutató névmás között az idézési módok szerint különbséget lehet tenni. Az *így* (lásd pl. 2a) és az *azt* (lásd pl. 1a) elsősorban az egyenes idézési módot, az *úgy* a függőt (lásd 2c), illetve a szabad függőt jellemzik. Emellett fontos kiemelni, hogy az egyenes idézési módban az *így* mellett sok esetben – főnévi megnevezéssel – a *szerint* névutó is megjelenik, valamint az is ugyanolyan gyakorinak mondható, amikor nem válik explicitté a másodlagos figura. A fentebb kifejtettekkel összekapcsolva tehát, a névmások közötti választás az idéző adaptív, figyelemirányítói tevékenységét reprezentálja. Az *így*, *úgy* és a *szerint azt*, *ezt* névmásokhoz képest ugyanis mást tud a figyelem központjába helyezni. Az *így* és az *úgy* névmások elsősorban az idézet módjára, az *azt* és az *ezt* magára a nyelvi KÖZLÉSre irányítják a figyelmet. A *szerint* jelentése 'vminek megfelelően igazodva; véleményének, állításának megfelelően' (vö. pl. ÉrtSz., TESz.). Ebben az esetben tehát egy, a szövegegészszel összhangban vagy ellentétes módban álló vélemény kerülhet a figyelem fókuszába. Utóbbihoz sorolható az az eset is, mikor nem alkalmaznak deiktikus nyelvi elemet: ilyenkor a figyelem nem az idézetre irányul, illetve nem olyan mértékben, mint a deiktikus nyelvi elemet használó idézésekben. Mint ebből is látható, az idéző attól függően, hogy a saját diskurzusába milyen fokon kívánja beágyazni, mennyire kívánja részévé tenni, interiorizálni vagy éppen eltávolítani az idézet által reprezentált jelentést, más deiktikus nyelvi elemet alkalmazhat. A veláris és palatális párokon kívül tehát a fentebb felsorolt nyelvi eszközök közötti választás is reprezentálhatja az idézettől való TÁVOLSÁG-ot vagy KÖZELSÉG-et. Ebből a szempontból ezen elemek a szubjektivizáció (vö. Sanders–Spooren 1997: 95, Tolcsvai Nagy 2017: 306–309) eszközévé válhatnak.

³ E lehetőséggel jellemzően azokban az esetekben lehet élni, mikor az idéző rész megelőzi az idézetet, illetve mikor az idézés két része nem grammatikai kapcsolaton alapul.

2.1.3. A KÖZLÉS aktusának megalkotása

Az idéző részben a két figura közötti *temporális viszony* (Tolcsvai Nagy 2017: 317) leképezése alapvetően az idézés tényéhez köthető. A figurák közötti viszonyt reprezentáló nyelvi eszköz, az idéző ige az idézés tényét teszi explicitté úgy, hogy mindeközben az eredeti diskurzus medialitását is megjelenítheti (*mond* vagy *ír*), de emellett az idézőnek az idézett részben közölt tartalomhoz történő reflexív viszonyulását is reprezentálhatja.

- (2a) Röpirata 1790. szept. 8-án keltezett előszavában így ír: „A hol idegen nyelven taníttatnak a tudományok (...), örökkévaló míveletlenségben maradnak ottan.” (Kiss 2016: 23)
- (2b) Ám Herder rövidesen visszavonta nyilatkozatát. Elismeri, „kiváló írók akadtak Magyarországon II. József alatt” (i. h.) (Hámori 2010: 18).
- (2c) Adamik a retorikai hatásról vallott felfogásából kiindulva értelmezi újra Gorgiász tanításait. Úgy véli, hogy a nyelvi ráhatás mindenhatóságába vetett bizalma [...] (Fehér 1999: 170).
- (2d) A félelem azonban a karnevál leírásában is központi szerepet játszik: „A középkori ember a nevetésben rendkívül erősen érzékelt a félelem fölött aratott győzelmet [...]” (Bahtyin 2002: 103) (Papp 2016: 182)

Az idéző az eredeti diskurzus feldolgozása után az idézés fogalmi megalkotását attól függően, hogy milyen célja van magával az idézettel, több módon is megteheti. Ez a KÖZLÉS erősen specifikus változatát eredményezheti. A (2a–c) példákban a KÖZLÉS-t reprezentáló nyelvi eszközök azonos jelentésösszetevője a 'mondás aktusa'. A KÖZLÉS megjelenítése – a nyelvi reprezentációkban profilálódó eltérő jelentésösszetevők miatt – viszont nem azonos módon történik. Az *ír* (2a) és a mellette még megjelenő *mond*, illetve bizonyos melléknévi igenevek (pl. *látható*, *olvasható*) a KÖZLÉS tekintetében a leginkább általános jelentésűek. Ehhez képest a (2b)-ben az *elismeri* a KÖZLÉS értékelését és értelmezését is megvalósítja, az idézőnek az idézet propozicionális tartalmához való szubjektív viszonyulását is reprezentálja, sőt bizonyos fokon az idézet propozicionális tartalmát meg is előlegezi. A kettő közötti átmeneti kategóriába sorolhatók a *véli* (2c), *gondolja*, *állítja* stb. igék, amelyekben a KÖZLÉS aktusán kívül az idéző feldolgozási folyamata, értelmezői pozíciója valamilyen fokon reprezentálódik. Az eltérő kifejtettséggel jellemezhető idéző rész arra is lehetőséget adhat, hogy a figurák közötti temporális reláció leképezése expliciten ne jelenjen meg. Például a (2d)-ben az idézőjel által elindított jelentésképzéssel alkotható meg a KÖZLÉS eseményére történő reflektálás. Mindezzel együtt az idéző rész által elindított figyelemirányítói művelet expliciten nem valósul meg. Ennek következményeként a figyelem nem elsősorban az idézetre irányul, sokkal inkább a tudományos szöveg egy részletére, amely tartalmát alátámasztja, támogatja maga az idézet.

Mindezek alapján az mondható, hogy a KÖZLÉS-t megjelenítő nyelvi eszköz az idéző feldolgozó és interpretáló eljárását is kifejezheti. E nyelvi eszközök szemantikailag eltérő fokon és eltérő módon reprezentálhatják az eredeti diskurzus elhangzásának aktusát. Ezen eltérő specifikussággal rendelkező nyelvi eszközök a KÖZLÉS tartományából kidolgozott jelentés-összetevővel a befogadó figyelmét a beágyazódó diskurzus más-más összetevőjére irányíthatják anélkül, hogy arra történne reflektálás, hogy ez valóban egybeesik-e az eredeti diskurzus KÖZLÉS-ének aktusával, vagy az idéző adaptív tevékenységének az eredménye. Ezek alkalmazásával az idézet eltérő módon válhat hozzáférhetővé, valamint a beágyazódás mértéke is eltérővé válhat. Minél inkább érvényesül ugyanis az idéző értelmezői tevékenysége a figurák közötti temporális viszony, ezáltal az idézett beszédesemény kifejezésében, annál

inkább elszakad az idézett diskurzus az eredeti diskurzustól, de ezzel együtt annál inkább beágyazódik az új kontextusába. Az idézés során az idézőnek tehát megvan a lehetősége arra, hogy a KÖZLÉS megalkotásakor az eredeti diskurzust szubjektívan vagy kevésbé szubjektívan tegye hozzáférhetővé.

2.2. Az idéző rész megjelenítésének mértéke

Az idéző az újrakonstruálás során annak függvényében, hogy mire kívánja felhasználni és ezzel együtt mennyire akarja az aktuális szövegbe ágyazni az idézni kívánt diskurzusrészt, eltérő mértékben reflektálhat arra, hogy az adott diskurzusrész máshoz köthető: az idézésre szánt szövegrész eredeti kontextusát különböző mértékben teheti nyelvileg kifejtetté, illetve annak leelőhelyét jelölheti, valamint ezen információk kombinációjával is élhet. Emellett az írott nyelvi diskurzusokban konvencionizált nyelvi eszközök által (írásjellel és nyomtatásban dőlt betűvel) is explicitté válhat a perspektivizáció ténye (vö. Csontos 2009: 137–161). A tudományos szövegekben a szövegre jellemző sajátosság miatt az idézés a beágyazódás mértékétől függően valamilyen fokon explicitté válik. Ebben a szövegtípusban ugyanis érvénybe lép a szövegalkotó és a befogadója közötti együttműködés, amelyet röviden úgy lehetne megfogalmazni, hogy minden olyan szövegrészt, amely nem(csak) a szövegalkotótól származik, valamilyen fokon jelöltté tesz (a stíluslapokat ezen együttműködés szerződésének is lehetne tekinteni).⁴ A jelen tanulmány szempontjából az válik relevánssá, hogy az idéző mennyire és főként miként kontextualizálja, illetve hogyan, milyen fokon teszi felismerhetővé az idézetet, ezáltal milyen mértékben teszi reflexió tárgyává az idézés tényét.

- (3a) Todorov például azt állította: „az irodalom megfoghatja a kezünket, [...] jobban megértetheti velünk a világot, és élni segíthet” (Todorov, Tzvetan: *La littérature en péril*. Paris, Flammarion, 2007, 72) (Jeney 2016: 152)
- (3b) A nominális predikáció (főnév, a főnévi csoport) meghatározott jellemzője tehát, hogy „egy régiót jelöl egy tartományban” (Langacker 1987: 198) (Tolcsvai Nagy 2001: 97)
- (3c) Ám amikor idegen nyelvet tanulunk, egyben az adott nyelv beszélőközösségének kultúráját is meg kell tanulnunk: „Miként a gyermek, az idegen nyelvet uralni igyekvő felnőtt is az arcokra figyel ilyenkor fokozott mértékben (...)” (Buda 1992: 11) (Sólyom 2014: 107)
- (3d) A fiatal Szabó Lőrinc egyébként elismerő kritikát írt Kassák *Máglyák énekelnek* című művéről, amelyben egyebek mellett éppen a szavakat meghaladó hangzavarra figyel fel, arra, hogy minden, ami benne kifejezésre jut, ezt voltaképpen akusztikus túlzásként teszi: „Ez a zsúfoltság az élet zsúfoltsága, nem a szavaké, egyszerre ordít, sír és ujjong benne az egész ország [...]” (Szabó: *Kassák Lajos: Máglyák énekelnek*. Nyugat 1921/7. 551) (Kulcsár-Szabó 2009: 168)
- (3e) A. Morbidelli és M. Moons (1993, 1995) ezért a Jupiter mellett a többi nagybolygó perturbáló hatását is figyelembe véve kereste a Kirkwood-zónák eredetének okát (Érdi 2003)

⁴ Ez az együttműködés – bizonyos diskurzustípusoktól eltekintve, például szakdolgozat, doktori disszertáció, ahol az idézetek interszubjektív ellenőrzése, a plagizálás kizárása döntő tényezővé válik – olyan erősnek mondható, hogy a befogadó el is fogadja, hogy az a szövegrész, amelynél konvencionizált nyelvi eszköz, illetve hivatkozás által jelöltté válik az idézés ténye, valóban létezik, és úgy létezik, amint azt a szövegalkotó idézte.

- (3f) A sorban következő szerkezetek a szén nanocsövek voltak, amelyeket egy grafíták feltekerésével keletkező hengerként tudunk elképzelni, ezeket Sumio Iijima fedezte fel 1991-ben (Kónya L., biró L. P., Hernádi K., B. Nagy J., Kiricsi I.: Szén nanocsövek előállítására [...]. *A kémia újabb eredményei 90.*) (Kamarás 2018: 8)

A (3a)-ban az idézet körülményeinek kifejtése – egyfelől az idéző részben, másfelől a hivatkozásban – nyelviileg explicitté vagy explicitebbé válik, mint a (3b–f)-ben. A (3b–3d)-ben a perspektivizáció tényét – idéző rész hiányában – az idézőjel és a hivatkozás jelöli. E három példa viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy az idézet beágyazódásának mértéke függhet attól is, hogy maga az idézet – az idézőjel alkalmazásán kívül – miként válik hozzáférhetővé: a példánál maradva, *hogy*-os szerkesztésű alárendeléssel (3b) vagy kettőspont által bevezetve (3c, 3d). A (3d)-ben az idézet beágyazódásának módját az is befolyásolja, hogy az idézet előtt annak propozicionális összegzése megy végbe. Végezetül külön kiemelendő az a tudományos diskurzusokat nagyban jellemző konstruálási mód, amely a (3e–f)-ben látható. Itt azt, hogy hol kezdődik az idézet, illetve a hivatkozás által mely részére történik reflexió, az eredeti diskurzust összegző, a propozicionális tartalom visszaadását előtérbe helyező tevékenység miatt nem lehet megállapítani. Ezért ezekben az esetekben a beágyazódás mértékének magas fokáról lehet beszélni.⁵

A fentebb bemutatott jellemzők alkalmazása az idéző nyelvi tevékenységével kapcsolható össze. Ezáltal az mondható el, hogy az idézések eltérő metapragmatikai tudatossággal (vö. Verschueren 1999: 187–198) jellemezhetők (lásd bővebben Csontos–Tátrai 2008: 94–105). Minél nagyobb fokú metapragmatikai tudatosság jellemzi az idézést, tehát minél inkább kifejtett az idéző részben a megidézett diskurzus eredeti kontextusának ismertetése, annál inkább tematizálnak tekinthető az idézni kívánt diskurzus vagy diskurzusrészlet értelmezését megkönnyítő kontextualizációs folyamat, annál könnyebb az idézetet – a befogadót visszavezetve az eredeti diskurzusba – megérteni és értelmezni, illetve annál könnyebb létrehozni az idézés tényét. Ugyanakkor ezen, a metapragmatikai tudatosság nagyobb fokával rendelkező idézetek az önállóságukat dominánsabban megőrzik a beágyazódás során. A metapragmatikai tudatosság szempontjából a következő fokozatot azok az idézések képezhetik, melyekhez nem járul idéző rész, az idézet viszont jelöltté válik. Ezekben az esetekben alacsonyabb fokú metapragmatikai tudatosságról, de ezzel együtt a beágyazódás nagyobb mértékéről lehet beszélni. Ennek végpontja lehet az az eset, mikor az intertextualitás tényére csupán egy hivatkozás hívja fel a figyelmet. Megemlíthető továbbá az a lehetőség, mikor az idéző rész nem az idézet kontextusát reprezentálja, hanem annak propozicionális összegzését adja, illetve amikor elmarad az idéző rész és más módon sem válik felismerhetővé az, hogy a diskurzus mely részletét lehet idézetnek tekinteni: az idézés tényére a hivatkozás hívja fel a figyelmet. Ezekben az esetekben szintén magasabb fokú beágyazódásról van szó: ilyenkor ugyanis az idéző adaptív tevékenységének következményeként az idézet „feloldódik” az aktuális szövegben; még ha egyenes módon végbe is megy az idézése, csupán alátámasztja az idéző részben összefoglalókat. Következésképpen a szövegalkotó a fentebb felsorolt lehetőségekkel annak mértékében

⁵ E példákkal kapcsolatban jelen tanulmány kérdésfelvetéssel is él: amennyiben az eredeti diskurzus propozicionális tartalmának visszaadása történik meg, az idéző tevékenység megalkotása a hivatkozás feloldásával tehető meg, és nem történik reflexió arra, mi tekinthető a megidézett és mi az aktuális megnyilatkozó szavainak, lehet-e idézésről beszélni? Hol húzódik a határ a szintén a propozicionális tartalmat megvalósító függő, illetve szabad függő idézés és az intertextualitás egyéb esetei között? Másképpen fogalmazva: ezen esetek művelési szinten tarthatók-e idézésnek vagy már az intertextualitás egyéb eljárási lehetőségeibe sorolhatók?

élhet, hogy mennyire kívánja explicitté tenni az idézés, az intertextualitás tényét, mennyire kívánja bevonni, saját diskurzusának – a szöveg jelentésképzéséhez hozzájárulva – részévé tenni az idézésre szánt szövegrészletet, illetve mennyire kívánja az eredeti diskurzus önállóságát megőrizni.

2.3. Az idézet megalkotása

Egy adott perspektívából megalkotott nyelvi reprezentáció idézetként való újrakonstruálása során az a pozíció, vagyis *nézőpont* (perspektíva) is meghatározó szerepet játszik, ahonnan az idéző az eredeti diskurzussal kapcsolatos tapasztalatairól, az intertextualitás prototipikus lehetőségét kihasználva, mások számára is hozzáférhető világreprezentációt készít (vö. Langacker 1987, 1991, Sanders–Spooren 1997, valamint Tomasello 2002). Idézéskor az idézőt jellemző nézőpont és az eredeti diskurzus nézőpontja is működésbe lép. Az idézés megalkotásának folyamatában releváns kérdés, hogy az idéző az idézetet kinek a kiindulópontjából reprezentálja. Ez az adaptív tevékenység konvencionalizálódó szerkezeti mintázatokat hoz létre. Ezek a mintázatok eredményezik az *idézési módokat* (egyenes, függő, szabad függő; lásd bővebben Csontos 2012: 203–207, 2016: 12–15). Az idézési módok alkalmazása szintén azzal kapcsolható össze, hogy az aktuális megnyilatkozó mire kívánja az idézetet felhasználni, mennyire kívánja az idézet által közvetített jelentéstartalmat saját diskurzusába ágyazni. Ezen módok alkalmazása tehát az idéző adaptív tevékenységét reprezentálják.

A tudományos diskurzusokban mindhárom idézési mód tetten érhető. Ezekkel kapcsolatban e tanulmányban az válik fontossá, melyikben miképp jelenik meg az idéző adaptív tevékenysége, ezáltal melyik miképpen érinti a beágyazódás mértékét. Az egyenes idézés esetében, ahol az idézett diskurzus megalkotásakor az eredeti szöveg szó szerint jelenik meg, továbbá annak kontextusa és maga az idézet – idézőjel által – is jelöltté válik, a beágyazódás kisebb fokáról lehet beszélni. Ehhez képest azok az egyenes idézések, amelyeket nem kísér idéző rész, és a lelőhelyük csupán egy hivatkozás által válik elérhetővé, már a beágyazódás magasabb fokával jellemezhetők. A függő idézés során, amikor az idéző a saját nézőpontjából alkotja meg az idézetet annak propozicionális tartalmára koncentrálna, a beágyazódás – az egyenes idézéshez képest – nagyobb fokával lehet számolni. A kettő között viszont létrejönnek azok az idézési módok, amelyeket összefoglalóan szabad függőnek lehet nevezni. Ilyen, a tudományos diskurzusokra leginkább jellemző idézési módnak tekinthető a (3b), a (3d), továbbá a (3e–f) és az azokhoz hasonló konstruálási módok. Ezekben az esetekben ugyanis fel lehet vetni, hogy az idéző – az akár szó szerinti idézet KÖZLÉSe során, akár csak a propozicionális tartalomra fókuszálva – saját tevékenységének ad teret, illetve az idézetnek saját nézőpontjából történő összegzését adja úgy, hogy bizonyos esetekben csupán egy hivatkozás által válik reflexió tárgyává az, hogy idézésről (is) van szó. Ez pedig nem más, mint az idézetnek a szövegegészhez történő igazítása. Továbbvezető kérdésként felvethető az is, hogy azokban az esetekben, mikor az idéző kihagyásokat eszközöl az egyenes idézetben, a prototipikus egyenes idézéshez képest mennyire lehet – noha az idézetben az eredeti diskurzus nézőpontja érvényesül – szó szerinti idézésről beszélni. Mindezek értelmében az idézés során az idézet is megalkotható szubjektívan vagy kevésbé szubjektívan.

3. Összegzés

Az idézés megalkotásakor a szövegalkotó kiszakítva az eredeti kontextusából az idézésre előkészített szövegrészt, azt új, általa megalkotott kontextusba helyezi át. Az idéző az idézés megalkotása során az eredeti és a saját diskurzusával, továbbá a befogadóval diszkurzív viszonyba kerülve döntéseket hoz arról, hogy az eredeti diskurzus tartalma közül mit, hogyan és milyen mértékben rögzít, tesz explicitté, és ezt milyen perspektívából teszi elérhetővé. Az idéző adaptív tevékenysége, konstruálási folyamata mind az idéző részt, illetve annak összetevőit és kifejtettségét, mind az idézetet érinti. Az idézések ezáltal megalkothatók szubjektívan és kevésbé szubjektívan. Az ekképp megalkotott idézetek eltérő fokon ágyazódhatnak a szövegbe, különböző módon és mértékben járulhatnak hozzá az adott diskurzus jelentéséhez. Ezzel együtt az idézésben működő figyelemirányítás többféle módon működhet. Általában először az idéző rész áll a figyelem központjába, majd – a kiterjedő aktivációval, amely során az idéző rész által aktivizált és asszociált jelentés miatt az idézet idézetként való értelmezése könnyen hozzáférhetővé válik – az idézetként megkonstruált szövegrész. Az idéző rész működése addig áll fenn, míg a konceptualizáció, tehát az, hogy az adott szövegrészt a befogadó idézetként, a teljes szövegrészt pedig idézésként értelmezze, be nem teljesedik. Az idéző adaptív tevékenysége miatt viszont a tudományos diskurzusokban az is megfigyelhető, hogy az idézet az idéző részben kifejtett vagy összegzett jelentéstartalmat, hivatkozás által jelöltté tett idézés esetében pedig a szöveg aktuális tartalmát támasztja alá, annak lehorgonyzását végzi el. Ezekben az esetekben nem az idézet, hanem az adott szöveg, illetve annak egy részlete kerül a figyelem előterébe. Ezzel összefüggésbe hozható az is, hogy a reáltudományok szövegeit alapvetően miért nem jellemzik a prototipikus idézések, az információk elérését miért egy hivatkozás támasztja alá. Ezekben a tudományokban a tudományos KÖZLÉS ugyanis ténynek tekinthető, több eltérő nézőpont összevetésére a tudomány alapjait képező tézisek miatt nincs szükség. Ezáltal az idézés nyelvi lehetősége az aktuális információ lehorgonyzását elvégző hivatkozásra korlátozódik.

IRODALOM

- Banczerowski, Janusz (1999) A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr*, 123. 78–87.
- Csontos Nóra – Tátrai Szilárd (2008) Az idézés pragmatikai megközelítése. Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XXII, 59–119.
- Csontos Nóra (2009) Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/csonosnora/diss.pdf> (2015. 06. 17.)
- Csontos Nóra (2012) Az idézés kognitív szemantikai megközelítése. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (2012 szerk.) *Konstrukció és jelentés*. Budapest, ELTE – DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely. 195–210.
- Csontos Nóra (2016) Az idézés mint újrakonstruálás. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3. 1–19. <http://www.jeny.szte.hu/jeny-2016-csontosn> (2019. 01. 11.)
- Érdi Bálint (2003) Bolygórendszerünk kaotikus dinamikája. *Természet Világa*, 134/6. 256–260. <http://www.termeszenvilaga.hu/szamok/tv2003/tv0306/erdi.html> [2018. 08. 30.]
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Ország László (1959–1962 főszerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára* VI. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Fehér Erzsébet (1999) A stíluselmélet archeológiája. *Magyar Nyelvőr*, 123. 169–174.
- Fehér M. István (2008) Szóbeliség, írásbeliség, hermeneutika. *Világosság* XLIX/6. 25–48.
- Gadamer, Hans-Georg (1984) *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Golden Dániel (2006) Bölcsészlet, tudomány, pragmatizmus. *Literatura*, XXXII/2. 143–153.
- Hámori József (2010) Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével. *Magyar Orvosi Nyelv* 1. 18–19.
- Hudi József (2000) A veszprémi polgárság könyvkultúrája a 18–19. században. *Történelmi Szemle*, XLII/1–2. 91–113.
- Jeney Éva (2016) Biblioterápia, irodalomterápia. *Helikon*, 2. 151–155.
- Kamarás Katalin (2018) Nanotartályok és nanoállványok. *Fizikai Szemle*, LXVIII/1. 8–10.
- Kemény Gábor (1999) A nyelvi kép mint „szabályszerűség”. *Magyar Nyelvőr*, 123. 395–403.
- Kiss László (2016) Decsy Sámuel (1742–1816) az orvosi nyelvújítás programadója. *Magyar Orvosi Nyelv*, 1. 23–26.
- Kulcsár-Szabó Zoltán (2009) A hang retorikája Szabó Lőrinc korai költészetében. *Literatura*, 2. 163–179.
- Langacker, Roland W. (1987) *Foundations of cognitive grammar. Vol. I*. Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of cognitive grammar. Vol. II*. Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Roland W. (2008) *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Levinson, Stephen C. (1983) *Pragmatics*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813313>
- Marmaridou, Sophia S. (2000) *Pragmatic meaning and cognition*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.72>
- Ong, Walter (1998) A szöveg mint interpretáció. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (1998 szerk.) *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, Áron Kiadó. 143–165.
- Pálffy Géza (1999) A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle*, XLI/3–4. 331–367.
- Papp Ágnes Klára (2016) Katarzis és karnevál. *Helikon*, 2. 181–191.
- Putz Orsolya (2008) A szaknyelvekről. *Magyar Orvosi Nyelv*, 2. 80–83.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert (1997) Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (1997 szerk.) *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 85–112. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.08san>
- Sólyom Réka (2014) *Kommunikációs gyakorlatok*. Budapest, Patrocinium.
- Szathmári István (2009) Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer. *Magyar Nyelvőr*, 2. 150–155.
- Tar Domokos (2000) Lángdetektorok piroelektromos szenzorokkal. *Fizikai Szemle*, L/11. 285–287.

- Tátrai Szilárd (2011) *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Tátrai Szilárd (2017) Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (2017 szerk.) *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Tátrai Szilárd – Csontos Nóra (2009) Perspectivization and modes of quoting in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*, 56/4. 441–468.
<https://doi.org/10.1556/ALing.56.2009.4.4>
- TESz. = Benkő Loránd (1976 főszerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* III. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2001) *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2010) *Kognitív szemantika*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2017) Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (2017 szerk.) *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 207–466.
- Tomasello, Michael (2002) *Gondolkodás és kultúra*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Varga Péter (2013) Törekvések a földrengéskárok enyhítésére. Szeizmológiai riasztórendszerek. *Természet Világa*, 144/1. 25–27.
- Verschueren, Jeff (1999) *Understanding pragmatics*. London–New York–Sydney–Auckland, Arnold.